

GÖRÜNMEZ KALP

Bir İktisadiyat Romanı

Russell D. Roberts

Çeviren: Mustafa Acar

Liman
Kitapları

Roberts, Russell D.
Görünmez Kalp: Bir İktisadiyat Romanı
The Invisible Heart: An Economic Romance

Çeviren: Mustafa Acar

Liman Kitapları: 2

4. Baskı: Mart 2013

3. Baskı: Eylül 2011

2. Baskı: Şubat 2011

ISBN 13: 978-975-251-001-2

© *Liman Kitapları*®, 2011, 2003
© MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2001

Tüm hakları saklıdır. Tamamı veya herhangi bir parçası hiç bir şekilde fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Bunu yapanlar veya buna teşebbüs edenler hakkında yayinevimiz kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Sayfa Düzeni: Liberte Yayınları

Kapak Tasarımı: Muhsin Doğan

Montaj ve Kalıp: Merkez Repro

Kapak ve İç Baskı: Tarcan Matbaası

Adres: Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15, İskitler, Ankara

Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 25744

Liman Kitapları®

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

Web: www.liberte.com.tr | E-mail: info@liberte.com.tr

Sertifika No: 16438

Liman Kitapları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

Russell D. Roberts

Russell D. Roberts, George Mason Üniversitesi'nde ekonomi profesörüdür. New York Times ve Wall Street Journal'da yazmaktadır. Roberts özellikle ekonomist olmayanlara iktisat öğretmek üstüne çalışmaktadır.

1994 yılında yayınlanan ilk kitabı olan *Tercih: Bir Serbest Ticaret ve Korumacılık Öyküsü* (*The Choice: A Fable of Free Trade and Protectionism*; Prentice Hall), *Business Week* ve *Financial Times* tarafından iş dünyasıyla ilgili yılın en iyi kitaplarından biri olarak değerlendirilmiştir.

Roberts, iktisadî içerikli fakat hikâye türünde bir eser olan *Görünmez Kalp: Bir İktisadiyat Romanı* (*The Invisible Heart: An Economic Romance*; MIT Press) adlı eserini 2001 yılında yayınlamıştır. Roberts'ın bu kitabı iktisat eğitimi almamış kişiler için, bir iktisat kitabı niteliğindedir. 2008 yılında Roberts'ın diğer bir romanı *The Price of Everything*'i yayınlanmıştır. Yazar bu romanında kendiliğinden doğan düzen, fiyat sistemi ve kriz durumunda piyasa ekonomisi gibi belli başlı konulara değinmiştir.

Bunların yanısıra, Roberts, ödüllü bir podcast programı olan Econ-Talk'un da sunucusudur.

www.invisibleheart.com

İçindekiler

Çevirenin Önsözü /	9
Teşekkür /	23
OKULUN AÇILIŞ GÜNÜ /	27
GÜZEL VE ÇİRKİN /	43
TEHLİKE VE HAZ /	47
BAŞBAŞA /	67
DÜŞÜK ÜCRET, AŞIRI ÇALIŞMA /	77
İŞIKLARI KARARTMAK /	93
TÜKETİCİYİ SÖMÜRMEK /	105
SİHİRLİ PARMAKLAR /	137
SİRENLER ÇALİYOR /	145
ÂDİ VE SEFİL /	155
SOĞUK ORTASINDA /	167
KÖŞEYE SIKIŞTIRILAN CANAVAR /	185
OYUNUN KURALLARI /	197
CİDDÎ RAKAMLAR /	215
TATLI SADAKA /	221
RAKAMLAR İFŞA EDİLİYOR /	255
AKINTIYLA BERABER YÜZMEK /	267
SON DERS /	303
DÜNYAYI DÜZELTMEK /	323
ŞOV ZAMANI /	349
FAZLA BOZUKLUK /	355
Kaynaklar ve Daha Fazla Okuma /	363
Notlar /	383

Çevirenin Önsözü

Aynen serbest ticaret ve korumacılık sorunsalı gibi piyasa ve regülasyon, yani iktisadî hayatın düzenlenmesini bireysel kararlara dayalı piyasa kurumuna mı, yoksa gözetimdenetim-üretim-bölüşüm işlevleri çerçevesinde kamu otoritesinin regülasyon kurumuna mı bırakmak gerektiği sorunsalı da, iktisadın kadim sorunsallarından biridir.

Bir yanda tepede bir koordinatör ve plânlayıcının olmadığı, bireylerin kendi menfaatlerini göz önünde tutarak yaptıkları tercihlere dayalı, arz ve talebin fiyat mekanizmasıyla dengelendiği ortamın en optimal sonuçlara yolaçacağını savunan doğal özgürlükçü, bireyci, rekabete dayalı, serbest piyasacı görüş; diğer yanda piyasanın kendi başına bırakıldığında kötü sonuçlar doğuracağını, gelir eşitsizliğine yol açacağını, açgözlü, gözünü para hırsı bürümüş işadamlarının çalışanları açlık ve sefaletle mahkûm edeceğini, dolayısıyla devletin aktif yeniden dağıtımçı bir rol üstlenmesi gerektiğini savunan plânlamacı, regülasyona dayalı, müdahaleci, kollektivist, piyasa karşıtı görüş. Esasen bu ikileme yapılacak bir tercih, yalnızca iktisat

politikası alanıyla sınırlı kalmayan, ima ettiği şeylerle felsefi-ideolojik-kültürel ve siyasal olmak üzere hayatın tüm alanlarını etkileyen bir tercih olması münasebetiyle çoğu kez sanıldığından daha önemlidir.

Devletin piyasaya müdahale araçları ve bunların muhtemel sonuçları meslekten iktisatçıların hiç de yabancıları olmadıkları, standart iktisat ders kitaplarına girmiş konulardır. Her şeyin bir bedelinin, bir alternatif maliyetinin olduğu, iktisadın hayatın tüm alanlarına şamil evrensel ilkelerinden biridir. Bu çerçevede piyasaya dışarıdan yapılan her müdahalenin kısa, orta ve uzun vadeli görünen ve görünmeyen birçok sonucu, *dara kaybı* olarak anılan toplumsal maliyeti bulunmaktadır. Her bir müdahale aracıyla belirli kesimlere avantajlar sağlanırken bunun bedelini ya öteki toplum kesimleri, ya da bir bütün olarak bütün toplum ödemektedir. Piyasaya müdahale şekillerinin önemli birkaçını ve bunların toplumsal maliyetlerini satırbaşları hâlinde hatırlatmak gerekirse:

Taban fiyat üreticiye destek sağlamak, tarımsal destekleme programı uygulamasında üreticilerin, asgarî ücret uygulamasında ise çalışanların gelir düzeyini yükseltmek amacıyla başvurulmuş bir müdahale şeklidir. Bu şekilde piyasanın kaldıramayacağı, denge fiyatının üstünde bir fiyat garanti edilince gerçekten de üreticinin eline yüksek fiyat geçmekte, geliri artmaktadır. Ancak bunun sonucunda piyasanın emmeyeceği bir arz fazlası ortaya çıkmakta, kamu otorite-

tesinin devreye girerek belirlediği yüksek fiyatlardan alım yapmak suretiyle bu fazlayı ortadan kaldırması gerekmekte, dolayısıyla finansman ve stoklama maliyetleri gündeme gelmektedir. Sözkonusu finansman para basımı yoluyla sağlanırsa enflasyon, vergilerle sağlanırsa şimdiki vergi mükelleflerine ek vergi yükü, borçlanma yoluyla sağlanırsa da bu kez gelecek kuşaklar için vergi yükü demektir. Bu arada kamunun aşırı borçlanma ihtiyacının faizleri artırmak suretiyle bir yandan yatırım maliyetlerini yükseltmek, diğer yandan özel kesime yeterli kaynak bırakmamak şeklinde ortaya çıkan dışlama etkisi nedeniyle yatırımları daraltıcı, üretimi azaltıcı ve işsizliği artırıcı, kısaca ekonomik krizlere davetiye çıkarıcı bir etkisi sözkonusudur. Dış borçlanmanın ise gerek iç politikada gerekse dış politikada dış müdahalelere açık, manevra alanı sınırlı bir ekonomik ve siyasal yapıya ulaşmak gibi bir bedeli de vardır.

Öte yandan, sözde, çalışanları korumak amacıyla yapılan ve asgarî ücret şeklinde ortaya çıkan taban fiyat uygulamasının arzu edilmeyen sonucu da, işgücü maliyetlerinin yükselmesi ve işgücü arzı fazlasının ortaya çıkması, sonuçta belirlenen yüksek işgücü fiyatlarından bir kısım insanların işsiz kalmasıdır. Bir kez daha müdahalenin arzu edilmeyen sonucu, kendilerine yardım etmek amacıyla yapılan müdahaleden en çok bizzat o insanların –örneğinizde işçilerin– olumsuz etkilenmesidir.

Başka bir müdahale örneği bu kez tüketiciyi korumak amacıyla, fiyatları arz-talep dengesinin destekleyemeyeceği oranda düşük fiyatlar garanti etmeyi öngören, *tavan fiyat* uygulamasıdır. Bu uygulamanın bedeli ise üretim veya arz yetersizliği, bunun sonucu olarak doğan kıtlıklar ve kuyruklar, dolayısıyla ortaya çıkan karaborsada ancak daha sınırlı bir tüketici kitlesinin fahiş fiyatlar ödeyerek mal bulabilmesi, bir kısım tüketicinin ise tüketim imkanından büsbütün mahrum kalmasıdır.

İç piyasaya müdahalenin en yaygın uygulaması *vergilerdir*. Vergiler sayesinde kamu hizmetleri yürütülmekte, devletin toplum kesimleri arasında gelir transferi yapmasının bir aracı olarak vergiler kullanılmaktadır. İnsanların can ve mal güvenliğinin korunması ve sağlıklı bir piyasa mekanizmasının işleyişi için rekabetin kurallarına uyulup uyulmadığını denetleyebilen etkin bir kamu gücüne olan gereksinimi en serbest piyasacı iktisatçılar bile kabul etmektedirler. Bu çerçevede vergilerin tümüyle ortadan kaldırılmasını savunmanın rasyonel bir temeli olmaz. Ancak devlete aşırı müdahaleci ve bölüşümcü bir işlev yüklenmesi, kamu otoritesinin savurganca davranıp bütçe denkliliğine dikkat etmemesi ve kamu finansman açıklarını kapatmak amacıyla vergilere aşırı yüklenilmesi hâlinde bu kez bir yığın arzu edilmeyen sonuçla karşılaşmaktadır. Aşırı vergiler insanlarda çalışma şevkini kırmakta, bu ise üretimde

daralmaya yolaçmaktadır. Daralan üretim, azalan gelir, bu da küçülen vergi tabanı demektir. Öte yandan aşırı vergiler insanlarda vergi kaçırma eğilimini körüklemektedir. Gerek vergi kaçırma endişesinin sonucu olarak kayıtdışı ekonominin büyümesi, gerekse üretimin azalması sonucu vergi tabanının küçülmesi nedeniyle vergi hasılatı da, ilk başta vergi oranlarını artırmakla amaçlananın tam tersine, vergi hasılatını düşürebilmektedir.

Akla gelen diğer iki önemli müdahale aracı dış ticarete, ülkeler arasında mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşmasını engellemeye yönelik olarak başvuru olan *tarifeler ve kotalardır*. Mal fiyatları üzerinde sınırda vergi konması olan tarifelerle, ithalatı yapılabilecek mal miktarının sınırlanması olan kotalar özü itibarıyla aynı sonuçları doğuran araçlardır. Her ikisinin de kısa vadeli sonucu iç piyasada arzın sınırlandırılması, fiyatların yükselmesi ve yerli üreticinin kâr marjının yükselmesidir. Fiyatların yükselmesine ek olarak, bunların orta ve uzun vadeli, ilk bakışta bir kısmı görünmeyen sonuçları ise dış rekabetin engellenmesi nedeniyle teknoloji yenileme arayışının sekteye uğraması, verimliliğin ve kalitenin düşmesi, mal çeşitliliğinin azalmasıdır. Sonuçta tüketiciler çeşidi daha az, kalitesi daha düşük malları daha yüksek fiyatlardan satın almak zorunda kalmaktadırlar. Tarifelerle kotalar arasındaki tek fark, tarifelerde vergilerin ithalat vergi geliri olarak devlete giderken, kotada arzın daraltılması dolayısıyla yükse-

len fiyatlardan doğan *kota rantının* ya ithalat lisansına sahip yerli şirketlere, ya da şayet kota gönüllü ihracat kısıtlaması şeklinde uygulanıyorsa, ihracatçı ülkenin şirketlerine gitmesidir. Bu arada ilk bakışta görülmeyen bir sonuç da, gerek tarife, gerekse kota formunda ithalatın sınırlandırılmasıyla –ihracat ile ithalatın birbirine bağımlı çift yönlü yol gibi olması nedeniyle– ihracat endüstrilerinin de gerilemesi, dolayısıyla başlangıçta ithalata ikame endüstrilerde meydana gelebilecek bir istihdam artışının ihracat endüstrilerindeki gerilemeyle nötrleşeceği, net bir istihdam kazancının olmayacağıdır. Bir başka deyişle ithalatı sınırlandırmanın bir bütün olarak ekonomi düzeyinde istihdamı artırması oldukça kuşkuludur.

Belki bunlardan daha önemli bir sonuç da, ithalat sınırlandırıldığı için daha ucuza dışardan temin edilebilecek malları içerde üretmek için çok daha fazla emek, sermaye, zaman ve girişim gücünün bu alanlara tahsis edilmesi nedeniyle, başka alanlarda kullanılacak değerli kaynakların bu şekilde israf edilmesi, dalaran teknolojik imkânlar, yapay olarak cazip tutulan bazı iş alanları yüzünden insanların seçeneklerinin ve hayal dünyalarının sınırlandırılması, daha statik, daha bulduğıuyla yetinen bir dünyaya bizi mahkûm kılmasıdır. Kısaca *karşılaştırmalı üstünlükler* ilkesine riayet etmemenin bedeli ağırdır.

Regülasyon yalnızca yukarıda değinilen müdahale araçlarıyla da sınırlı olmayan, kapsamı çok daha

geniş bir kavramdır. Regülasyonun kapsamı siyasal iktidara sahip olanların politik tercihlerine göre dış ticaretten kalkınma plânlarına, eğitimden kültüre, sosyal yardım programlarından çevre düzenlemelerine kadar yığınla alana şamil kılınabilir. Regülasyonların tümüyle yokluğunu rasyonalize edebilmek belki zordur. Hatta rekabeti ortadan kaldırmayan, kimseye özel olarak ayrıcalık tanımayıp, kime avantaj sağlayacağı önceden bilinmeyen gayri-şahsî genel ve soyut kuralların konması ve keyfiliğin önlenmesi anlamında regülasyon gereklidir de. Ancak piyasa kurumuna güvensizlik temelinde hemen her beşerî-iktisadî faaliyetin sıkı kontrolü, izne tâbiliği, bürokrasi fazlalığı anlamında aşırı regülasyonun son tahlilde topluma ağır bir bedel ödeteceğini söylemek aşırı bir yargı olmasa gerektir. Bu çerçevede yalnızca mal ve hizmetler ile faktörlerin değil, aynı zamanda fikirlerin de serbest piyasasından sözedilebilir. Rekabet yalnızca fiziksel üretim alanında değil, pekâlâ fikirler düzeyinde de olabilir.

Fikirlerin serbest piyasasına yasaklar ve baskılar formunda yapılacak müdahalelerin, yukarıda mal-hizmet ve faktör piyasasına yapılan müdahalenin toplumsal maliyetinden hiç de aşağı kalır olmayan, belki daha da ağır bir maliyeti olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Şiddete ve teröre yönelen marjinal, militanist hareketlerin, organize suç örgütlerinin daha çok baskıcı ortamlarda ortaya çıkmaları ve bu tür

toplumların verimlilik ve ekonomik rekabette geride kalmaları bu gerçeğe işaret etmektedir. Bastırılmış her düşünce, ifade imkânları kısıtlanmış her öneri, homojen ve tek tip toplum yaratma özlemiyle yaşama şansı verilmeyen her çeşitlilik, dünyayı ve yaşamımızı olumlu anlamda dönüştürme potansiyelinin, dünyayı bizim için daha yaşanır kıılma imkânının daha doğmadan öl(dürül)mesi anlamına gelebilir. Politika yapıcılarının bu anlamda çeşitliliğe, çoğulculuğa ve serbestliğe prim vermemelerinin alternatif maliyetinin çok yüksek olduğunu göz önünde bulundurmalarında yarar vardır.

Piyasa karmaşık bir süreçtir. Ezici çoğunluğu birbirini tanımayan milyonlarca insanın birbirinden habersiz bireysel çabalarının kümülatif sonucudur. Bu haliyle piyasa tropikal yağmur ormanına benzer. Yağmur ormanında varlığı başka canlıların varlığı ve faaliyetlerine bağlı binlerce canlı bir arada yaşar. Dışardan birilerinin baltayla ormana girmemesi hâlinde orada canlı hayat bütün karmaşıklığına rağmen gayet sade biçimde de devam eder. Orada dengeleri değiştiren, birtakım canlı türlerinin yokolması tehlikesi doğuran şey, dışarıdan gelen müdahalelerdir. Karmaşık sistemlere müdahalenin öngörülme-yen sonuçları vardır. Russell Roberts'ın bu kitapta isabetle vurguladığı üzere, yağmur ormanında sarı çiçeklerin fazla olduğunu öne sürüp onlardan bir kısmını yoketmeye kalkışmanın o bitkilerle beslenen binlerce hayva-

nın hayatını tehlikeye atması çok muhtemeldir. Nitekim ABD'de Yellowstone millî parkından kurtların temizlenmesi girişiminin bu tür sonuçları olmuştur.

Piyasa da aynen buna benzer. Bir kısmına yukarıda değinildiği gibi çoğu kez iyi niyetle piyasaya dışardan yapılacak müdahalelerin de öngörülmeven, arzu edilmeyen, yardım edilmek istenen toplum kesimlerini mağdur eden sonuçları vardır. Dolayısıyla iktisadî karar birimlerinin tercihlerini sınırlayan, bireylere nasıl davranacaklarını dikte etmek, yetişkinlere çocuk muamelesi yapmak suretiyle onlardan sorumluluk duygusunu uzaklaştıran bir adım atmadan önce, Bastiat'ın iyi bir iktisatçının ayırdedici niteliği saydığı şeyi yapmak, sadece atılması düşünülen adımın görünen sonuçlarını değil, aynı zamanda *öngörülmesi gereken* sonuçlarını da hesaba katmak gerekir. Toplumsal bütünlük ve ulusal çıkarlar, yerli sanayileri korumak vb. gibi gerekçelerle mal-hizmet-insan-fikir trafiğini ve bireysel tercihleri sınırlandırmak, kimi kültürel, dinsel, ideolojik veya beşerî tercihlere hayat hakkı tanımayacak biçimde, kamu otoritesini toplumsal hayatın her alanında müdahil kılmanın verimlilik kaybı, nitelikli eleman kaybı, çeşitlilik kaybı, yaratıcılık kaybı, ekonomik atılım için gerekli toplumsal enerjinin israf edilmesi, yaşama sevinci ve yaşam memnuniyetinin olumsuz etkilenmesi açısından çok ağır bir bedeli olabilir. Sonuçta ortaya çıkması muhtemel durumun, sözkonusu sınırlamaların daha ilk başta konulma gerekçesiyle ta-

mamen çelişen bir durum olduğunu görebilmek, herhalde nitelikli iktisatçı ve siyasetçilerin ayırddedici vasfıdır. Nitelikli iktisatçı ve nitelikli siyasetçilerin sayısının çoğaltılabilmesi oranında bir toplumun geleceğe umutla bakabilme şansı vardır demek abartılı bir yargı sayılmamalıdır.

Bu çerçevede elinizdeki kitap regülasyon mu-piyasa mı konusunu yazarın öteki kitabı *Tercih*'te başarıyla denediği roman üslubu içinde tartışmaktadır. Kahramanlarımız Sam ile Laura son onyıllarda dünya başkentliği vasfı iyice öne çıkmış olan Washington D.C.'de özel bir lisede öğretmenlik yapmaktadırlar. Ekonomist olan Sam piyasanın ve iş hayatında başarının erdemine, rekabetin dizginlediği bir kapitalizmin bizim için daha yaşamaya değer bir dünya yaratacağına inanan, sıradışı, akıntıya karşı kürek çeken, bu nedenle de çoğu zaman görüşleri aykırı bulunan biridir. İngilizce öğretmeni olan Laura ise devlet kurumlarının aktif denetim ve gözetiminin gereğine, aksi takdirde açgözlü işadamlarının insafına kalacağımıza, yoksulluk sorununu sosyal yardım programlarından başka türlü çözemeyeceğimize inanan, dünyayı aktif müdahaleyle düzeltmek isteyen bir kişidir.

Bir metro istasyonunda tesadüfen başlayan arkadaşlık giderek ilerler. Bu arada arkadaşlığın ilerleme sürecinde çeşitli vesilelerle, ikili veya çoklu değişik ortamlarda, yukarıdaki sorunsalın konuşmadık, tartışmadık yanını bırakmazlar. Dilencilere para mı,

yoksa meyve suyu vererek mi daha iyi bir şey yapılmış olacağından erdemli yardımın nasıl bir şey olacağına, zorunlu kemer takma ve anti-diskriminasyon yasalarına, iktisadî adaletin nasıl sağlanıp dünyanın hangi araçlarla daha iyi bir yer hâline getirilebileceğine, kuru temizlikçilerin neden kadın bluzlarını erkek gömleklerinden daha pahalıya temizlediklerine, kâr amacıyla işadamlarının işyerlerini başka ülkelere kaydırmalarının zalimce bir şey olup olmadığına, televizyon dizilerine yansıyan işadamı ve işâlemi imajının gerçeği yansıtıp yansıtmadığına, ve nihayet yoksullara devletin kontrolündeki sosyal yardım programlarıyla mı, yoksa özel hayır girişimleriyle mi daha iyi yardım edilebileceğine.. varıncaya kadar yığınla konu bu tartışmadan nasibini almaktadır.

Sam'in Laura'nın olmadığı ortamda, sınıfta öğrencilerle yaptığı tartışmalar da Laura'yla yaptığı tartışmalardan aşağı kalır değildir. Dünyada petrolün bitme tehlikesinin olup olmadığı, fıstık odasında yenmemiş bir fıstık bulmanın fırsat maliyetiyle dünyanın günün birinde petROLSÜZ kalma ihtimali arasındaki ilişki, başarılı ve iyi işleyen bir sosyal politika dizayn etmenin zorluğu, karmaşık sistemlere müdahale etmenin görünmeyen etkileri, özçıkların ne kadar güçlü bir motivasyon kaynağı olduğu, vb. birçok konu değişik boyutlarıyla sınıfta, öğrencilerle birlikte sesli düşünerek irdelenmektedir. Bu arada fonda bir aşk hikâyesinin bulunmasının, özellikle genç okuyucu-

cular açısından romanın sürükleyiciliğine ciddi bir olumlu katkı yaptığı da vurgulanmalıdır.

Kanımca *Görünmez Kalp* içerdiği birbirinden ilginç ve önemli tartışma konularıyla giriş ve orta düzey iktisat derslerinde rahatlıkla yardımcı ders kitabı olarak okutulabilecek bir kitaptır. Dolayısıyla elinizdeki kitabın özelde iktisatçılar, genelde sosyal bilimciler için iyi bir kaynak olduğunu söylemek mümkündür. Ancak kitabın yalnızca iktisatçılara veya sosyal bilimcilere hitap etmediği, esasen piyasa, regülasyon, devletin ekonomideki rolü, rekabet, işdünyasında başarının ilkeleri, piyasaya aktif müdahalenin görünür ve görünmez maliyetleri vb. konulara ilgi duyan herkes için yararlı, ufuk açıcı bir kitap olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Orijinal metinde (Kaynaklar bölümü dışında) parantez bulunmayıp, anlamı daha belirgin kılmak amacıyla zaman zaman köşeli parantez içine konmuş ifadeler bana aittir. Yine orijinal metinde dipnot yoktur. Türk okuyucuya yabancı gelebilecek kimi noktaları açıklığa kavuşturmak amacıyla zaman zaman dipnotlara yer verilmiştir.

Son olarak, bu kitabın elinize ulaşmasında yardımını gördüğüm dostlara, elyazması çevirileri bilgisayara aktarma konusundaki yardımlarından dolayı Ayşe Acar'a, kendilerine ayırmam gereken zamanın bir

Teşekkür

Bu kitabın yazılmasında, genel olarak teşvik etmekten tutun da çeşitli elyazması müsveddeler üzerinde detaylı yorumlara varıncaya kadar pek çok insanın yardımını gördüm. Bu insanların görüşleri siyasi ve felsefi spektrumun her alanına uzanıyor. Birçoğu kitaptaki görüşlerin bazıları veya çoğuyla aynı fikirde değil. Bazıları hemen hemen hepsiyle hemfikir. Hataların tümü bana ait.

Büyük hocalar, büyük öğrenciler ve büyük kitaplardan bilgi edinme şansına sahip oldum. Bu kitapların bir kısmını “daha fazla okuma” bölümünde bulabilirsiniz. Sayısız hocalarım arasında özellikle Gary Becker, Milton Friedman, Deirdre McCloskey, Sol Polachek, George Stigler ve Ken Wertz’e teşekkür etmek isterim. Bu insanlar benim ekonomik düşünme tarzına tutkun hale gelmemde oldukça etkili oldular.

Bu kitap ortaya çıkışının erken ve geç dönemlerinde birçok defalar reddedildi. Victoria Richardson Warnock, Mina Cerny Kumar ve Jane MacDonald’a yardımları ve şevkleri, Judy Feldmana’ya yorumları ve mü-

kemmel editörlüğü, nihayet tüm MIT Press çalışanlarına destekleri için minnettarım.

Center for the Study of American Business'de çalışmaktan ve St. Louis Washington Üniversitesi'nin bir parçası olabilmekten çok hoşnutum. Merkezin kurucusu ve direktörü Murray Weidenbaum, düşünmek ve yazmak için mükemmel bir ortam hazırladı.

Teşvikleri, fikirleri, destekleri ve ilk elyazmaları üzerindeki yorumları için Derek Blakeley, Yael Bloom, Catherine Bradford, Anna Canrwell, Les Cook, Morgan Fahey-Vornberg, Tamar Fredman, Larry ve Phyllis Terry Friedman, William Frucht, Pete Geddes, Susan Ginsburg, Dan Gressel, Lisa Harris, Jamie Harris-Gershon, Jon Hart, David Henderson, Scott Jennings, Kevin Kane, Robert Kirk, David Kowalczyk, Barbara ve David Kupfer, Jennifer Krupp, Marc Law, Dwight Lee, Michael Levin, Arthur Lieber'in Metro Sınıfı, Gordon MacKenzie, Dick Mahoney, Allan Mazur, Chris Moseley, Stephen Moss, Peter Mueser, Alan Nemes, Rafi Nemes, Bruce Nichols, Robin Orvis, Ed Peets, Sarah Pierson, Dan Pink, Kathryn Rattle, Andrea Millen Rich, Jennifer ve Joe Roberts, Max Rosenthal, Andy Rutten, Allen Sanderson, Hyim Shafner, Sara Winkelman, Dalit Sharfman, Murray Weidenbaum ve Ellianna Yolcut'a teşekkür ederim.

Aşağıda sıraladığım nedenlerle özel teşekkürlerim şu insanlara gidiyor: şiir, ilham, yürek ve dünyayı

değiştirme tutkusu için anne-babam Shirley ve Ted Roberts. Müsveddeyi defalarca okuyup harika geribesleme sağladılar. Sinatra tavsiyesi, ilk yazmalar üzerine verdikleri muazzam geribesleme ve buradaki konular ve dünyanın en iyi nasıl düzeltilebileceği konusundaki saatler süren tartışmalar için Mindee ve Zev Fredman; burada yeralan konular üzerine saatlerce devam eden sohbetler ve fevkalade önerileri için Bevis ve Patience Schock; yazmaların ilk nüshaları üzerindeki harika yorumları ve kaliteli iktisadın nasıl net bir şekilde anlatılabileceği konusundaki saatler süren sohbetleri için Don Boudreaux; beni kitabı iyileştirmeye zorlayan, dili geliştirme konusunda olağanüstü önemde tavsiyelerde bulunan ve yakın aile bireyleri dışında elyazmalarını defaatle okuma rekoru kıran Gary Belsky.

Çocuklarıma daima “Sam ve Laura’ya neler oluyor?” diye sorup cevabı hevesle dinlemelerinden dolayı teşekkür ederim.

Nihayet, müsvedde üstüne müsvedde okumaktan bıkmayan ve her birini yorumlarıyla geliştiren, tüm inişleri ve çıkışlarıyla bu kitabın evrildiği beş yıl boyunca yardım ve ilham sağlamış olan karım Sharon’a teşekkür ederim. Görünmez kalbi herkesten çok o biliyor.

1

OKULUN AÇILIŞ GÜNÜ

Sam Gordon sınıfa girince öğrenciler daldıkları sohbetten başlarını doğrulttular. Uzun boylu, ince bir adamdı. Yürüyüşü bir kukla çıkarıyordu ortaya, odaya hızla girerken tüm dizleri dirsekleri de canlı bir şekilde sallanıyordu. Koyu kıvrıkcık saçları teninin donukluğunu dışa vuruyordu. Kravat takmış, ceket ve hâkî renkli bir pantolon giymişti. Kravatı yılda bir defalığına, okulun ilk günü için takmıştı.

Konuşmaya başlamadan Sam göğe doğru giden biri gibi görünüyordu. Okul dönemi sonunda, onu defalarca yukarı bakarken görmüş olan öğrencileri, iktisattaki bütün soruların cevaplarının Edwards Lisesinin tavanlarına kazınmış olduğunu düşünürlerdi. Oysa Sam'ın yaptığı, düşüncelerini bir araya toplamaktan ibaretti.

Sam adını tahtaya yazdı, içinde oynayan kelebekleri dağıtmak için derin bir nefes aldı, burun köprüsündeki tel halkalarını yukarı itti ve öğrencilerine döndü.

“Adım Sam Gordon. Dersimiz de Yaşam Yetileri 101,” dedi.

Bir öğrenci kıkırdadı.

“Aslında, ders son sınıf seçmeli dersi, ‘İktisat Dünyası.’ Oldukça açık bir zihinden başka bu dersi alabilmek için hiçbir önkoşul yok. Şimdi, çıkarın bakalım kâğıtları, sınav var!” dedi Sam, aniden ve büyük bir zevkle. “Bir kâğıt çıkarıp üstüne adınızı yazın.”

Öğrencilerden birkaç sessiz homurtu yükseldi.

“Derdinizi anlıyorum,” dedi Sam. “Lisenin son yılı, okulun daha ilk günü, al sana bir sınav. Merak etmeyin. Kolay.”

Tahtaya gidip iki rakam yazdı: 531.000.000.000 ve 16.500.000.

“Rakamların birincisi, 531 milyar, ham petrolün miktarı, varil cinsinden, şu an yeraltında bulunan miktar. Buna rezerv diyorlar. İkinci rakam dünyanın yıllık ham petrol tüketimi. Soru şu: Dünya acaba ne zaman petROLSÜZ kalacak? Bir dakikanız var.”

“Bir dakika?” diye çıkıştı bir protestocu. “Hesap makinası kullanabilir miyiz?” diye sordu bir başkası.

“Evet,” dedi Sam.

“Gün cinsinden mi istiyorsunuz, yoksa yıl mı, saat mi, dakika mı?” diye sordu başka biri.

“Size kalmış.”

Öğrenciler hesap makinalarına gömülürken Sam mutlu bir şekilde etrafına bakındı. Edwards Lisesi öğretmenlik yapmak için güzel bir yerdi—zengin bir şekilde dekore edilmiş kapı çerçevesinden tavana, düzgün bir şekilde dizilmiş sıralara kadar her yer meşe kaplamaydı. Sam yeni bir öğretim yılının ilk gününe sinen heyecan ve beklentinin tatlı gerginliğini hissediyordu.

Sınıfta 18 öğrenci vardı. Üçüncü sırada oturan uzun boylu, sarı saçlı bir kız dikkati çekiyordu. Uzaklara bakıyor, anlaşıldığı kadarıyla sınav sorusuyla uğraşmayı reddediyordu. Ötekiler hesap makinalarının tuşlarına basıyor, hararetle bir şeyler yapmaya uğraşıyorlardı.

“10 saniye!” anonsu yaptı Sam. Homurtular arttı.

“Süre doldu. En iyi tahmininizi yazın lütfen.” Sam aralarından geçerek kâğıtları topladı. Odanın ön tarafına geri dönerken elindeki kâğıtları düzene soktu.

“Adın ne senin?” diye sordu Sam, üçüncü sıradaki sarışın kızın önünde durarak.

“Amy.”

“Amy, senin cevabın neydi?”

“Boş kâğıt verdim. Bence bu bir aldatmaca sorusuydu.”

“Yaa. Peki sence neden, Amy?”

“Çünkü bu bir iktisat dersi, hesap makinasının nasıl kullanılacağıyla ilgili bir ders, ya da bir takvim dersi değil ki.”

“O halde aldatmaca nerede?”

“Bilmiyorum. Bunu çıkaracak kadar iktisat bilmiyorum, ama hâlâ düşünüyorum.”

“Düşünmek, bu dersin amacıdır,” dedi Sam, sınıfın önüne ilerlerken. “Şüpheli olun. Kendiniz düşünün. Ve insan davranışıyla ilgili birkaç önemli prensibi hatırlayın. Onları nasıl kullanacağınızı öğrenin, bu dersi geçersiniz. Sorunun doğru cevabı şu ki, hiçbir zaman petROLSÜZ kalmayacağız.”

Sam durdu, kelimelerinin hazmedilmesine fırsat tanıdı. Son sıradaki bir öğrenci yanı başındakine döndü ve fısıldadı, “Bu ne biçim cevap be? Bu adam çılgının teki!”

Birçok kişi Sam Gordon’un çılgın olduğunu düşünüyordu, ama onu iyi tanıyan pek az insan vardı. Sürüden ayrılanı kurt kapar. Tuhaf bir kişi olarak Sam, çok küçük bir sürünün elemanıydı. Yılın ilerleyen dönemlerinde, başı derde girmeye başladığında, ba-

şından geçen olayların aslını kimse bilmiyordu. Koridorları dolduran dedikodular yalnızca tahminlere dayalı şeylerdi.

Edwards Lisesi gibi bir okulun onu işe alması daha baştan şaşırtıcıydı. Ülkenin başkentindeki belki de en prestijli özel lise olarak Edwards Lisesi şehrin kuzeybatı köşesinde sessiz bir yerleşim alanına kurulmuştu. Washington Ulusal Katedrali ve Hayvanat Bahçesinden birkaç blok ötedeydi. Okulun ilk dönemlerinde, yirminci yüzyılın başlarında, öğretmenler sık sık bu yerleşim yerini, öğrencilere insanın melekler ve hayvanlar arasında, ilâhî olanla profan¹ arasında zehirlendiğini hatırlatmak için kullanırlardı; insanları doğru yöne sevk etmek Edwards Lisesi'nin göreviydi. Modern zamanlarda ise okul yalnızca genç kızlar ve erkekleri kuzeye doğru, Ivy Ligi üniversiteleri² yönüne doğru itmekle yetiniyordu.

Edwards Lisesi Sam'i istihdam etmişti, zira iktisat dalında yüksek lisans derecesine sahipti ve dört yıllık öğretim tecrübesi vardı. Önceki yaz otuz yaşına girmişti. Okuldaki ilk yılında birkaç şubeye ileri seviye iktisat dersinin yanısıra devlet ve siyaset üzerine bir ders de vermişti. Bu yıl programına ilk seçmeli dersi olan, ne isterse onu öğretme imkânına sahip olduğu "İktisat Dünyası" dersini eklemişti.

"Düşünün, düşünün, düşünün!" diyordu Sam sınıfa. "Dünyada sınırlı bir miktarda ham petrol var.

Her gün hayli yüksek bir miktarını kullanıyoruz. Açıktır ki, petROLSÜZ kalacağız. Öyle değil mi?”

Sam durakladı ve sıralardaki yüzlere başını çevirdi.

“Buna cevap verecek kimse var mı?”

“Şey, petROLSÜZ kalacağız gibi görünüyor,” dedi Amy.

“Amy, antep fıstığı sever misin?” diye sordu Sam.

“Sevmeyen var mı ki?”

Varsayalım ki sana doğum günün için tam bir oda dolusu kabuklu antep fıstığı verdim. Büyük bir oda, diyelim ki bu sınıf kadar. Oda bir buçuk metre yükseklikte antep fıstığı dolu. Milyonlarca fıstık. Mutlu yıllar, Amy. Fıstık Odasına hoş geldin. Oda dolusu fıstık emrine amade. Ne zaman gelip fıstık yemek istersen iste, ücret yok. İstersen arkadaşlarını da getir. Dalın odaya ve bir fıstık partisi yapın. Tabii heyecandan dört köşesin artık.”

“Heyecandan dört köşe?”

“Tamam, o zaman ‘makul derecede mutlu’ diyelim. Bana evet de, yardımcı ol” dedi Sam, gülümseyerek.

“Mutlusun, çünkü antep fıstığını seviyorsun. Fıstık Odası dışında fıstıklar pahalı. İçerdeyse, bedava. Fıstık Odasında bir tek kural var. Fıstıkları yedikçe kabuklarını odada bırakmak zorundasın. Onla-

rı beraberinde dışarı çıkaramazsın. Başlangıçta hiç sorun değil. İlk birkaç gün, belki birkaç hafta, hatta birkaç ay fıstıkların sürüsüne bereket. Ancak yıllar geçtikçe, bir fıstığı bulabilmek giderek daha uzun zamana mal olacaktır. Araya kabuklar girmeye başlayacak. Arkadaşlarınızla geliyorsunuz ve bir tane yenmemiş fıstık bulabilmek uğruna önceden yediğiniz fıstıkların kabuklarını aralamaya saatler harcıyorsunuz. Arkadaşların diyor ki, artık bu şekilde toplanmaya bir son vermek zorundayız. ‘Neden?’ diye soruyorsun, ‘Bedava antep fıstığı sevmiyor musunuz?’ Arkadaşların bu durumda ne derler?”

“Fıstıklar artık bedava değil ki,” dedi Amy.

“Kesinlikle!” diye bağırdı Sam, heyecanla. “Bir süre sonra kabuk dağlarının derinliklerinden bir fıstık bulabilmek için saatler harcamaktansa, mağazadan para vererek fıstık almak daha tercihe değer görünecektir. Fıstık Odasındaki fıstıkların maliyeti çok yükselmiştir artık. Petrol için de aynı durum geçerlidir. Petrolün son damlası bulunup çıkarılmazdan yıllar önce bir enerji kaynağı olarak petrol kullanmaktan vazgeçeceğiz. Yeni rezervler bulmak artık fazlasıyla zorlaşacak. Yahut bildiğimiz rezervleri çıkarmak fazlasıyla pahalı hâle gelecek. Petrolsüz kalmadan çok önce daha ucuz alternatiflere atlayacağız. Fıstıkları hatırlayın!”

Arka sırada oturan o çocuk yine arkadaşına doğru eğildi. “Adamın çılgın olduğunu söylemiştim. Fıstık Odasında fazla zaman harcamakmış, işe bak ya.”

Sam'in sınıfının bulunduğu koridorun sonunda, Laura Silver heyecanını yatıştırılmaya çalışıyordu. Dersinin başında Sam Gordon içinde kelebekler hissederken, Laura Silver'in içinde koşuşturan daha büyük bir şeyler, belki de yarasalar vardı. Edwards Lisesi'nde ders vermek onun gerçek anlamda ilk işiydi. İsmi tahtaya yazdı, dersin adını da: İngiliz Edebiyatı.

“Ben Laura Silver. Dersimiz İngiliz Edebiyatı. İlk konumuz ise Charles Dickens'in Büyük Beklentiler adlı eseri.”

Laura notlarından başını doğrulttu. Balıkları andıran donuk yüzlerle dolu sınıf Laura'nın devam etmesini bekliyordu. Uzun, işlemeli bir etek ile şeritli bir bluz giymişti. Kumral saçlarının lüleleri yüzünden geriye doğru siyah bir taçla toplanmıştı. Makyajı yoktu. Tahtaya giderek şunu yazdı: “Edinip harcayarak, heba ederiz güçlerimizi.”

“Bu sözü kim söylemiş bileniniz var mı?”

“Shakespeare?” diye tahminde bulundu biri.

“Her zaman iyi bir ihtimal. Ardından Alexander Pope ya da İncil'i deneyin. Ne var ki bu, William Wordsworth'tan bir şiir. Değerlendirmeye başlamadan, gelin şu sıraları daire şekline getirelim, öyle konuşalım.”

Bu fiziksel hareket sınıfa canlılık getirmişti. Onbeş sıra yerlerini alınca Laura kendi sırasını da gruba ekledi. Ardından dairenin etrafında yürürken herkesin kendini tanıtmalarını ve sevdiği bir kitabı söylemesini istedi.

“Şimdi de” dedi Laura, tanışma faslı bitince, “bir kâğıt çıkarıp Wordsworth’un ne demek istediği konusunda ne düşündüğünüzü, kendi sözcüklerinizle ifade etmeye çalışmanızı istiyorum. Doğru veya yanlış cevap yoktur. Elinizden gelenin en iyisini yapın, sonra değerlendirmesini yapacağız.”

Laura, Edwards Lisesi’nde ders verdiği için şanslıydı. Daha yirmidört yaşındaydı. Yale’de³ İngilizce bölümünü bitirmiş, önceki yılı İsrail’de bir kibbutzda⁴ meyve toplayıp bir kutu fabrikasında çalışarak geçirmiş, sonra da yazın İtalyancasını geliştirip Floransa’yı keşfetmek üzere İtalya’ya uğramıştı. Edwards Lisesi’nin tecrübesiz birini işe alması alışılmış bir şey değildi. Ancak üniversite hocalarından aldığı tavsiye mektupları çok çok iyiydi ve bu okulda son sınıflara Dickens üzerine misafir öğretmen olarak verdiği seçmeli ders işe alınmasını sağlamıştı.

Edwards Lisesi’nde iki yıl daha ders vermeyi plânlıyordu. Ardından ver elini hukuk fakültesi. Hukuk fakültesi büyümek kadar kaçınılmaz bir şey gibi görünüyordu. Annesi de, babası da avukattı. Tartışmaya bayılırdı. Dünyayı düzeltmek konusunda üzerine düşeni yapmak istiyordu.

“Pekâlâ,” dedi Laura, birkaç dakika geçtikten sonra. “Şair diyor ki, ‘Edinip harcıyarak, heba ederiz güçlerimizi.’ Edinip harcıyarak demekle, sizce ne demek istiyordu? Edinmek ve harcamak, neyi?”

Derslerin başladığı ilk gün daima zor bir gündür. Hele ilk kez ders vermeye başlamış olan bir hoca, okula yeni başlamış lise birinci sınıflarla yüzyüze gelmişse, bu zorluk daha da artar. Laura’nın sorusu bir an havada asılı kaldı. Sonra onu rahatlatır şekilde tam karşısında oturan bir kız elini kaldırdı.

“Emily?”

“Para elde edip harcamak?”

“Peki sence neden para?”

“Harcıyorsunuz. Başka ne olabilir ki?”

“Wordsworth’un ne söylemeye çalıştığı konusunda yazdığın şeyi lütfen okur musun bize?”

“Para kazanmak ve harcamak bir insanı zayıf hale getirir.”

“Mükemmel. Gayet anlamlı. Ama bir soruyu da akla getiriyor: Wordsworth neden ‘kazanmak’ değil de, ‘edinmek’ demiş olabilir?” Laura soran gözlerle halkaya bakındı. Bir el kalktı.

“Steven?”

“Bence Wordsworth ‘edinmek’ deyimini kullan-